

KIRGIZ HALK TAKVİMİ VE TAKVİMSEL UYGULAMALAR

Özet

Hayvancılık ve tarıma dayalı yaşam şekilleri ile konargöçer yaşam şeklinde canlı yaşamının devam etmesinde tabiat oldukça önemlidir. Toplumlar tabiattaki olaylardan (meteorolojik) ve değişikliklerden (mevsim değişikliği) kendilerini korumak istedikleri gibi tarım ürünlerini, hayvan sürülerini de korumak istemişlerdir ve tabiatta meydana gelen her türlü olay ve değişiklikten hayvanlarının ve tarım ürünlerinin en az şekilde etkilenmesini sağlamak amacıyla da kendilerince bir zaman algısı oluşturmuşlardır. Oluşturulan bu zaman algısı da toplumların kendi takvimlerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Toplumlar tarafından oluşturulan takvimler ile zamana karşı kontrol sağlanmıştır. Zamana karşı kontrolü takvimle eline alan insanoğlu daha sonra oluşturduğu takvime göre hayatını belli bir düzen içerisinde sürdürmeye başlamıştır. Bu düzen içerisinde toplumlar tekrarlanma gösteren kendisini, tarım ürününü ve hayvanlarını korumak amaçlı çeşitli ritüeller yerine getirmiştir. Bu çalışmanın ana konusunu Kırgız halkının zaman algısı ve bu zaman algısının oluşmasına etki eden faktörler ile “nevruz, çeçkor, ülüş, dambır taş ve cer-suu tayuu” gibi takvimsel uygulamalar oluşturmaktadır. Ayrıca çalışma boyunca bu uygulamaların zamanı, amacı ve bu uygulamalarda yapılan ritüeller ile dilenen dilek ve istekler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: zaman, zaman algısı, takvim, tabiat, yaşam şekli, halk takvimi, takvimsel uygulamalar.

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 6 / SAYI 2 / NİSAN
2023

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

İlknur BAYRAK
İŞCANOĞLU

Gazi Üniversitesi, Türkçe
ve Sosyal Bilimler
Eğitimi Bölümü.
ilknuriscanoglu@gazi.
edu.tr

ORCID:0000-0002-
2849-4992

**Gönderim Tarihi
Recieved**
18.09.2022

**Kabul Tarihi
Accepted**
04.01.2023

Atf
BAYRAK
İŞCANOĞLU, İlknur
(2023). “Kırgız Halk
Takvimi ve Takvimsel
Uygulamalar”,
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (6/2), 21-34.
DOI:
10.59182/tudad.1249227

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

KYRGYZ PEOPLE'S CALENDAR AND CALENDAR PRACTİSES

Abstract

Nature is very important for the continuation of life in animal husbandry and agriculture-based lifestyles and nomadic lifestyles. Societies wanted to protect agricultural products and animal herds as they wanted to protect themselves from natural events (meteorological) and changes (seasonal change) and they created a perception of time in their own way in order to ensure that their animals and agricultural products are least affected by all kinds of events and changes in nature. This perception of time created also allowed societies to come up with their own calendars. Time control was ensured with calendars created by societies. Mankind, who took control of time with a calendar, then started to live his life in a certain order according to the calendar he created. In this order, societies performed various rituals to protect themselves, agricultural products and animals, which were repeated. The main subject of this study is the time perception of the Kyrgyz people and the factors affecting the formation of this time perception, and the calendar practices of "nevruz, çeç kor, ülüş, dambır stone and cer-suu tayuu" In addition, throughout the study, the time and purpose of these practices, the rituals performed in these practices, and the wishes and requests are emphasized.

Key words: time, perception of time, calendar, nature, lifestyle, folk calendar, calendrical practises.

Giriş

İlkel çağlarda doğayı, doğa olaylarını, yeryüzünü, gökyüzünü, bitki örtüsünü kısacası çevresini ve çevresindeki olayları anlamlandırmaya çalışan insan, içerisinde bulunduğu çevreyi ve çevresinde meydana gelen olayları kendi ürettiği bir zaman diliminin içerisine yerleştirmiş ve çevresindeki olayları kendince anlamlandırmaya çalışmıştır. Zaten zaman kavramı tamamen insanın evreni ve özellikle de dünyayı algılama, anlama ve anlamlandırmasına yönelik düşünceleri ve dünya görüşüdür ki insanın zaman algısı insanın toplum değerlerinin ve dünya görüşünün şekillenmesinde de etkili olmuştur (Günay, 2006: 241). İlkel insanın çevresinde olup biteni bir zaman dilimi içerisinde anlamlandırma sürecinde ise ortaya takvim anlayışı çıkmıştır. Kavm ve kıyam sözcüklerinden türetilen takvim; eğriyi, yanlış düzeltmek, işleri düzene koymak anlamlarına gelmektedir (<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-134573/halk-takvimi.html>). Dünya üzerinde esas alınmış takvimler arasında Miladi, Hicrî, Rûmî, vs. ilk akla gelenlerdir. Takvimlerin başlangıcı olarak önemli bir tarih

gün görülebileceği gibi yıldızlar, gezegenlerin durumu ve buna bağlı olarak doğada görülen olaylar da kavimlerin takvimlerinde esas alınmıştır (Günay, 2006: 245). Takvimler ile toplumlar zamana karşı kontrol ve denetim kurma imkânına ulaşmıştır (Alpaslan, 2018: 3). Zamana karşı kontrolü takvimle eline alan insanoğlu daha sonra oluşturduğu takvime göre hayatını belli bir düzen içerisinde sürdürmeye başlamıştır ve böylece takvimlerin toplumların hayatlarını kolaylaştırıcı etkisi ortaya çıkmıştır.

Türk kültürüne bakıldığında bozkır kültüründe hayvancılığa dayalı hayat tarzı yanında konargöçer hayat şeklinin zamanı algılamada etkili olduğu görülmektedir. Türk kültüründe hayvancılığa dayanan bozkır hayatının bir sonucu olarak görülebilecek On İki Hayvanlı Türk Takvimi halkın tecrübelerinin bir mahsulüdür (Aynakulova, 2007: 25) ve Türk kültürünün hayatının merkezinde yer alan hayvancılığı esas alarak bir zamanı algılama şeklidir. Hayvan, Türk kültüründe hayatın devamı için önemlidir (Hamarat, 2012: 166). Bu açıdan bakıldığında takvimlerin oluşturulmasında yaşayış şekilleri önemli görülmektedir. Hayvancılık, konargöçer yaşam biçimi, avcılık, balıkçılık...toplumların zamanı algılamalarında önemli etkenlerdir. Yazılı kültürün hâkim olduğu dönemlerde düz olan zaman çizgisinin yerine sözlü geleneğin hâkim olduğu dönemlerde döngüsel bir zaman çizgisi işe karşılabilir (Alpaslan, 2018: 1). Döngüsel zaman çizgisinde olaylar (doğa olayları, hayvanların yavru olması, bitkilerin değişimi vb.) tekrarlanan niteliktedir ve algılanan zaman dilimi içerisinde tespit edilen aynı zaman dilimleri içerisinde gerçekleşir. Örneğin yağmurlar algılanan zaman dilimi içerisinde aynı zamanda başlar, kar tespit edilen aynı zaman diliminde yağar, hayvanlar aynı zaman diliminde yavru olur. Tekrarlılık gösteren bu döngüsellik toplum hayatında insana yaşamında kolaylıklar sağlar. Yağmurun yağacağını bilen yerleşik hayata geçen insan ekinini ona göre ekmeye, konargöçer yaşamdaki insan ona göre göç zamanlarını ayarlamaya başlar. Böylelikle zaman algısı sonucu oluşan takvimler toplumların hayatlarını düzenlemeye ve algılanan zaman dilimi içerisinde aynı zamanlarda benzer hareketlerin yaşanmasına olanak verir. Yerel takvimler bir diğer deyişle halk takvimleri yöre insanının uzun süreli deneyimlerine dayalı ilişkilerine dayanan ve dinsel, töresel, eğitsel, hukuksal, inançsal, tarımsal, siyasal, ekonomik bağın anımsanma ve anımsatma görevini üstlenmiş olan zaman hayat ilişkisinin bir dizgesidir (<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-134573/halk-takvimi.html>). Bu açıdan

bakıldığında toplumlar tarafından oluşturulan halk takvimlerinde zaman içerisinde gerçekleştirilen uygulamaların tekrarlanmasında yine döngüsel halk takviminin etkisi görülmektedir. Döngüsel halk takviminde gerçekleştirilen ritüeller ve törenler onu icra eden halk tarafından belirlenmiş zamanlarda icra edilir ve bu icra ediliş takvime göre belirlenmiş bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilir (Alpaslan, 2018: 3) ve yine belirlenmiş zaman dilimi içerisinde tekrar edilir.

1. Kırgızlarda Yıl Hesabı ve Halk Takvimi

Takvim; bir olayı, kutlu bir anı ya da toplumun üyelerince bilinmesi gereken bir devreyi, günü zaman denilen süreklilik içerisinde toplum üyelerince de kabul görmüş belirli noktalara ya da zaman dilimlerine oturtan ve hatırlamayı kolaylaştıran anlar dizisidir (Deniz vd., 2017: 207). Bu anların oluşmasında da tabiattaki ve gökyüzündeki değişiklikler önemli etkenler arasındadır. Özellikle bozkır halkları yılın nasıl olacağını, ayın başlangıç ve bitiş zamanlarını hayvanların durumlarından, hareketlerinden ve doğadaki olaylardan, ayın ve yıldızların konumundan öğrenmişlerdir (İsakov, 2013: 161). Konargöçer yaşam şekli, bozkır hayatı ve hayvancılık Kırgızların da zamanı algılamasında önemli etkiye sahip olmuştur. Kırgız halkının zaman algısıyla oluşan yerel takvimlerinin konargöçer hayat tarzından etkilendiği görülür ve bu takvime Kırgızlar “Cıl Sürüü” adını vermektedirler (İsakov, 2012: 201). “Cıl Sürüü” Kırgızlarda 6.- 8. yüzyıllardan beri kullanılmakta olan bir zaman hesaplama yöntemidir (Aynakulova, 2007: 23). Bu yöntemin bilinen bir diğer adı ise On İki Hayvanlı Türk Takvimidir. Bu takvimde her ayın karşılığına bir hayvan ismi denk gelmektedir:

Calgan Kuran (Mart)	Teke (Temmuz)	Cetinin Ayı (Kasım)
Çın Kuran (Nisan)	Baş Oona (Ağustos)	Beştin Ayı (Aralık)
Bugu (Mayıs)	Ayak Oona (Eylül)	Üçtün Ayı (Ocak)
Kulca (Haziran)	Toguldun Ayı (Ekim)	Birdin Ayı (Şubat) (İsakov, 2012: 202).

Kırgızlar arasındaki 12 Hayvanlı Türk Takviminde yer alan diğer hayvan isimleri de şu şekildedir:

1. Çıçkan	5. Uluu	9. Meçin
2. Uy	6. Cılan	10. Took
3. Bars	7. Cilkı	11. İt

4. Koyon 8. Koy 12. Doğu (Karatev - Eraliev, 2005: 117).

Bu takvimin oluşturulmasında her aya karşılık gelen hayvan isimlerinde hayvancılığın ve avcılığın etkisi görülmektedir. Özellikle toplum hayatında önemli görülen hayvan isimleri takvimde yer almaktadır. Örneğin ikinci aya karşılık gelen uy, 9-10 ay boyunca sütünü veren bir hayvan iken üçüncü aya karşılık gelen bars “pars” bir diğer adıyla colbors da eski bir inanışın izlerini taşır. İnanışa göre çocuğu yiğit olacak bir anne colborsun yüreğine aş erer, hayvanlar arasında bahadır olarak görülen parsın da takvime giriş sebebinin bu olduğu düşünülebilir (Daşman, 2005: 65).

2. Kırgızlarda Takvimsel Uygulamalar

Konargöçer ve yerleşik hayat gibi yaşam şekillerinin toplumların zamanı algılamasının toplumların yaşamlarını kolaylaştırma amacına bağlı olduğu görülür. Örneğin hayvancılıkla uğraşan toplumlar hayvanlarını korumak için bir zaman algısına sahipken yerleşik hayattaki toplumlar da tarımın merkezde olduğu ürünlerini korumaya yönelik bir zaman algısına sahip olmuşlardır. Kırgızlarda da hem konargöçer hayatın hem avcılık ve hayvancılığın hem de tarımsal faaliyetlerin sonucunda halk arasında zaman algısıyla oluşturulmuş takvimlere bağlı birtakım uygulamalar ve törenler yapılmaya başlanmıştır ve bu belli aralıklarla tekrarlanmıştır. Böylece Kırgız halk takvimi, halk kültürünün uygulanmasında önemli bir role sahip olarak halk kültürü unsurları arasında yerini almıştır. Zaten halk kültürü deneyimlere dayanan ampirik bilgiler bütünüdür (Deniz vd., 2017: 208) ve halk kültürüne ait her unsur yaşanan her tekrarda toplumların hayatlarında birer tecrübe olmuştur. Takvime bağlı uygulamalar da Kırgız halkının tecrübelerindedir.

Kırgızlarda “Nevruz, Çeç Kor, Dambır Taş, Cer Suu Tayuu, Ülüş” halk takvimine bağlı takvimsel uygulamalardır. Bu takvimsel uygulamalarda tabiat olaylarının etkisi ile bir mevsimin bitip bir diğerinin başlaması gibi olayların etkili olduğu görülür. Örneğin nevruz, kışın bitmesi ve baharın gelmesi zamanında kutlanırken “Çeçkor”un hasat zamanı sonbaharda gerçekleştirilen takvimsel bir uygulama olduğu görülür.

2.1. Nevruz

Kırgız Türkçesi'nde "Nooruz" şeklinde geçen nevrüz, bahar bayramı olarak bilinmektedir. Nevruzun Türklere komşu olan halklar ve diğer halklar tarafından kutlandığı da bilinmektedir (Günay, 2006: 316). Nevruz bayramı kışın bitip baharın başlamasını esas alan tarih olan 21 Mart'ta kutlanmaktadır. Takvimsel bu uygulama baharın gelmesinin kutlanması şeklinde ifade edilebilir. Bahar mevsiminde tabiat canlanır. Bu canlanmış hayvancılık, konargöçer yaşam şekli ve tarıma dayalı toplumlarda önemlidir. Bahar mevsiminin gelmesiyle bolluk ve bereket de toplumların hayatına gelmektedir. Kırgızlarda nevrüz bayramı yüzyıllardır kutlanmaktadır (Alağuşov, 1993: 6). Nevruz bayramında pek çok uygulama gerçekleştirilir. Özellikle bolluğun ve bereketin sembolü olarak sümölök, çon köcö gibi yemekler yapılır. Sümölök yapımı Nevruz bayramı deyince akla ilk gelen geleneklerdendir. Sümölöğün ortaya çıkışı ile ilgili olarak halk arasında dolaşan bir efsaneye göre çok eski zamanların birinde halk arasında bir kıtlık başlar. Açlıktan ağlayan çocukların sesleri hiç bitmez. Anneler bu duruma çok üzülürler ancak bir çare bulamazlar. Anneler sonunda ellerinde ne var ne yoksa bir araya getirirler. Annelerden birisi bir tutam un, bir diğeri bir kaşık yağ, bir diğeri de bir avuç kavrulmuş tahıl, birkaçı da kurutulmuş kaysıyı verir. Annelerin verdiği her bir şey bir kazanın içerisine koyulur, üzerine su eklenir ve ateşte pişirilmeye başlanır. Kazandaki aş pişerken o sırada dokuz küçük çocuğuyla bir anne gelir. Kazanda pişenleri gören anne yalvararak konuşmaya başlar ve elindeki dokuz yuvarlak taştan başka onlara verebilecek bir şeyinin olmadığını söyler. Bu dokuz taş da çocuklarının rızkı olsun diyerek dokuz taşı temizler ve kazana "Bismillahirrahmanirrahim, bizleri yaratan Allahım halkıma, yurduma tokluk ile huzur versin." diyerek koyar. Kazan kaynamaya başlar. Kazan kaynadıkça kazanı karıştıran kadınlar yurtlarına bolluk, bereket, huzur dileyerek dualar ederler. Bu sırada çocuklar da açlıktan ağlaya ağlaya uykuya dalmışlardır. Kazan bembeyaz oluncaya kadar kaynatılır. Pişen yemek daha sonra pay edilir ve yemek o kadar bereketlidir ki her aya yeter. Halk böylece kıtlıktan sağ salım çıkar. Halk bu yemeğe sümölök adını verir. O bahar halkın duaları kabul olur. Bahar çok iyi geçer, ekin hiç çıkmadığı kadar çok çıkar. Bol mahsul alınır. Halk bolluk içinde kalır. O günden bugünlere kadar da Kırgızlar bu yemeği kutsal olarak görürler ve nevrüz bayramında törensel bir yemek olarak sümölök halkın geleneğinde devam eder

(Alağuşov,1993: 8-9). Dilden dile dolaşarak halkın arasında bir efsane hâline gelmiş bu hikâyeye halkın tabiattan bolluk ve bereket isteyişinin bir sembolü hâline gelmiştir. Tabiat karşısındaki insan, yaşamının devamı için Allah'tan bolluk ve bereket dilemektedir. Günümüzde de bu anlayışla Nevruz kutlamalarında kazanlarla sümölök yapılmaktadır ve sümölök nevrüz bayramında bolluğun ve bereketin sembolü hâline gelmiştir.

2.2. Çeçkor

Bir diğer adı “Tüşüm Mayramı” Hasat Bayramı olan çeçkor, Kırgız Türkleri arasında bayram olarak kabul edilmektedir ve takvime bağlı gerçekleştirilen törensel bir uygulamadır. Kırgız Türklerinde “Mayramı bolboy- el bolboyt.” “Bayramı olmayan el olmaz.” düşüncesi hâkimdir ve bu sebeple halkın nazarında bayramlar önemlidir. Kırgız Türklerindeki çiftçiliğin ve ekinciliğin koruyucu ruhu olarak görülen Baba Dıykan'dan kaldığı düşünülen bu bayram (Alağuşov, 1993: 18-19) Kırgız Türklerinin hasat bayramıdır. Halkın konargöçer ve hayvancılığa dayanan yaşam şeklinin yanı sıra yerleşik hayatla birlikte halk, yaşamın devamı için ekin de eker. Özellikle ekinin tarlaya ekilmesiyle başlayıp olgunlaşmasıyla devam eden ve ekinin tanelerinin sapından ayrılmasına kadar süren zorlu sürecin sonlanmasıyla birlikte halkın bolluk ve bereket için dilekler dilediği, dualar ettiği, kurban kestiği bir tören olan Çeçkor bayramı bolluk ve bereketin dilendiği, beraberinde birtakım ritüelleri getiren takvimsel bir uygulamadır. Ekinin saçılıp ekilmesi, ekinin olgunlaşması, biçilmesi, sapından tanelerinin düven ile ayrılması gibi zorlu süreçlerin hepsinde Kırgız halkının dilinde hep dualar vardır. Ekin saçılıp ekilirken edilen dua şu şekildedir:

Mına, septim uuçtap.	<i>İşte serptim avuçlayıp,</i>
Cıluu cerden konuş tap,	<i>Uygun yerden yer bul,</i>
Bu-cetim cesirge,	<i>Bu yetim öksüze,</i>
Munusu- karıp miskinge,	<i>Bunu da garibe zavallıya,</i>
Munusu – alsız karıpka,	<i>Bunu da fakir fukaraya,</i>
A bul- tilemçiğe,	<i>A, bu isteyene,</i>
Bulardı- salamçıga.	<i>Bunları da misafire.</i>
Kalgandarı	<i>Kalanları</i>
Size, bizge, maga.	<i>Size, bize, bana.</i>

Baba Dıykan coldoşum,

Baba Dıykan yoldaşım,

Bardık işti oñdosun.

Tüm işi düzeltsin.

(Alağuşov, 1993: 15-16).

Çeçkor bayramı hasadın harman yerinden kaldırılmadan bir önceki gün gerçekleştirilir. Çeçkor günü ürün harman yerine yığılır ve sapından samanından temizlenir. Harman yerinin sahibi temizlenmiş ve yığın şeklinde konulmuş hasadın üstüne çıkar ve eline aldığı tahta bir kabı hasada daldırır ve üfleyerek kabın içindeki tahılı etrafa saçır. Daha sonra yığın hâlindeki buğdayın ortasına saplanmış küreğin sapı ile buğdayın üzerine sağ tarafına bakarak bir çizgi çizer, “Baba Dıykan ve Kıdır Ake gelirse buğdayı dolaşıp bu çizgiye basıp bereket versinler!” diye dileklerde bulunur. Daha sonra harman yerinin sahibi tahta kabını buğday yığına daldırıp doldurur ve onu ayrı bir yere döker. Bu döktüğü buğday ihtiyacı olanlara verilir. Daha sonra buğdayın yanında kürek vasıtasıyla kurban edilerek bir koyun, keçi veya oğlak kurban edilir ve eti orada pişirilerek komşularla hep birlikte yenilir. Hasat yeri gece öylece bırakılır ve ertesi gün taşınır. Çeçkor esnasında harman yerine köpek gelirse kovalanmaz, yılan gelirse süt, kıımız gibi ak “beyaz” renkli içecekler saçılır ve ak rengin iyi niyetiyle yilandan harman yerini terk etmesi beklenir. Ayrıca çeçkor esnasında harman yerine gelen insanlar da “Çeçke Bereke!” diyerek bolluk ve bereket dilerler (Akmatov - Şadiyeva, 2016: 72-73). Takvimsel bir uygulama olan “Çeçkor”da hasadın gelecek yıllara bolluk ve bereket getirmesi dlenir.

2.3. Dambır Taş

Bahar mevsiminde yağın ilk yağmurun Kırgızlarda ayrı bir önemi vardır. Baharın ilk yağmuru ve gök gürlmesi ile Kırgız kadınları ya da çocukları tarafından gerçekleştirilen eski ve takvimsel bu uygulamada tabiattan bolluk bereket dlenmektedir. Dambır taş uygulamasında evin en büyük kadınlarından biri baharın ilk yağmurunun yağması ve gök gürlmesi ile eline aldığı boş kap kacağa veya kovaya kepeç ile vurarak ekinin bol, sütün çok olmasını diler ve “Cer carılsın kök çıksın, celin ayrılıp süt çıksın ” / “Yer yarılısın yeşillik çıksın, hayvanın memesi yarılıp süt çıksın.” diyerek evin etrafını üç kere dolandır. Çocuklar ise yağmura kafasını uzatıp kovaya taş koyup boz üyün etrafını üç kere koşarak dolanırlar ve dambır taş diye bağırlar. Çocuklar kovadaki taşlarla evin etrafında dolanırlar şunları söylerler:

Cer ayrılıp çöp çık,	<i>Yer yarılıp ot çık,</i>
Celin ayrılıp süt çık,	<i>Hayvanın memesi yarılıp süt çık,</i>
Celege kulun baylanıp,	<i>Direğe kulun bağlanıp,</i>
Sabadan cıt çık.	<i>Kımız tulumundan koku çık.</i>
Saboolop, çokmor alıp kelbey,	<i>Kavgı döğüş olmadan,</i>
Elim, curtum tınç çık,	<i>Halkım, yurdum huzurla çık,</i>
Cer ayrılıp çöp çık,	<i>Yer yarılıp ot çık,</i>
Celin ayrılıp süt çık,	<i>Hayvanın memesi yarılıp süt çık,</i>
Balasızdar köz carıp,	<i>Çocuksuzlar göz aydınlığına kavuşup,</i>
İñaalagan ün çık!	<i>Ağlayan çocuk sesi çık!</i>

(Akmataliyev vd., 2003: 151-152)

Yağmur bardaktan boşanırcasına yağmıca katar çocuklar kovalarla ve taşlarla takır tukur ses çıkarmaya devam ederler (Akmataliyev vd., 2003: 152).

2.4. Cer-Suu Tayuu

Eski Türk inanışlarından Yer-Su inanışının etkisinde oluşan takvimsel bu uygulama yağmur yağmayıp kuraklığın yaşanmaya başlanmasıyla yağmur dileyen halkın bir su kenarına toplanıp, kurban kesip dualar ettiği takvimsel bir gelenektir. Yer-Su'ya halk dua eder ve yağmur dilenir ve hep birlikte yemekler yenilir. Kuraklık zamanında yapılan bu takvimsel uygulama dağlarda otların çıkmaya başladığı zaman ile koyunların yavrulamaya başladığı ilkbahar zamanlarında da gerçekleştirilir (Şabdaneliev, 2018: 6). Genellikle baharda ve sonbaharda (kıştan hemen önce) gerçekleştirilen bu uygulamada bir koyun veya bir keçi kesilip kurban edilerek dualar edilir. Yer-Su için kesilen kurban hep birlikte yenilip sonrasında halk dağılır. Takvimsel bu uygulama ayrıca güneş ve ay tutulmalarında, salgın hastalık durumlarında, deprem olması durumunda da halkın yine toplanarak Yer-Su'ya kurban kesmesi, dualar etmesi, iyi dileklerde bulunulması şeklinde de gerçekleştirilmektedir (Akmataliyev vd., 2003: 130).

2.5. Ülüş

Takvimsel uygulamalardan olan ve etin, kırmızın bol olduğu bahar mevsiminde gerçekleştirilen “Ülüş” yani yayla bayramı

yayladaki bir kişinin bir başka yayladaki kişiyi çağırması ve misafir etmesi şeklindeki bir gelenektir (Akmataliyev vd., 2003: 147). Kırgızların yayla bayramı olan ülüşte koyun, koç kesilir ve kavranan etler kımız ile çağrılan misafirlere ikram edilir. Ülüşte eğlenceler, oyunlar da yer alır. Özellikle at bakıcılarının ve kızların gelinlerin söyledikleri türküler ülüşün eğlenceli gelenekleri arasındadır. At bakıcılarının türküsü olan “Şırlıdan” ile kızlar ve gelinlerin türküsü olan “Bekbekey” yayla bayramında söylenen türkülerdendir. Ülüş adlı türkü de ev sahibi ve misafirler tarafından söylenen bir başka türküdür:

Ülüş bolot cayında,	Ülüş olur yazın,
Koy, cılkıluu ayılda,	Koyunlu, yılkılı obada,
Tayların minip carışat,	Taylarına binip yarışıyorlar,
Ülüşkö baldar barışat.	Ülüşe gençler gidiyorlar.
Atalar bergen müçösün,	Atalarından kalma parçasını,
Kurga tüyüp alışat.	Tecrübe edip akıllarında tutuyorlar.
Cay cayloonun ülüşü,	Yazın yaylamanın ülüşü,
Candın baarı kubanıp,	İnsanların hepsi sevinip,
Cadırap kaynap külüşü.	Gülümseyip artar gülüşü.
Bizdin ayıl küngöydö,	Bizim obamız güneyde,
Silerdin ayıl teskeyde,	Sizlerin obanız kuzeyde,
Tunuk bulak şarkırayt,	Temiz pınar çoşarak akıyor,
Toolor bolso carkırayt.	Dağlar ise pırl pırl parlıyor.
Torgoy, kükük tınımsız.	Turgay, guguk kuşu durmadan.
Sayrap turat köçündö,	Ötüp duruyor göçünde,
Bakalar çardap kölümdö	Kurbağalar vıraklar gölümde.

(Alağuşov, 1993: 20).

Takvimsel uygulamaların yapılış zamanı, uygulamaları ve dilekleri bir tabloda gösterilecek olursa hepsini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Takvimsel Uygulama	Yapılış Zamanı	Yapılan Uygulamalar	Dilek ve İstekler
Nevruz	• Kışın	• Sümölök ve	• Bolluk

	bitmesi ve baharın gelmesi	çon köcö pişirilir.	bereket dilenir.
Çeçkor	• Yaz mevsiminin sonu ve sonbahar mevsiminin başlangıcında	• Harman yerinde ekin saçılır.• Koyun, keçi, oğlak kurban edilir.	• Bolluk bereket dilenir.
Dambır Taş	• Bahar mevsiminde (İlk yağmur ve gök gürültüsü zamanında)	• Kovalara konulan taşlar ile ya da kap kacak ile ses çıkarılır.• Çadırın, evin etrafında dolaşılır.	• Daha çok yağmur, bolluk ve bereket dilenir.
Cer Suu Tayuu	• Bahar mevsiminde ve sonbahar mevsiminde	• Koyun, keçi kurban edilir.• Yemekler yenir.	• Kazadan, beladan uzak kalmak dilenir.
Ülüş	• Bahar mevsiminde (Et ve kırmızın bol olduğu zamanlarda)	• Koyun, koç kurban edilir.• Başka yayladakiler davet edilir ve birlikte yemekler yenilir.• Eğlenceler düzenlenir, türküler söylenir.	• Bolluk ve berekete şükredilir.

Sonuç

Kırgız halkının zaman algısı ile çeşitli tecrübelerinin ürünü olarak oluşturdukları halk takvimleri ve bu takvimlere bağlı olarak algılanan zaman diliminde tekrarlanma özelliği gösteren çeşitli takvimsel uygulamaları olan “nevruz, çeçkor, dambır taş, cer suu tayuu, ülüş” uygulamaları tabiatın ve yaratıcıdan dilenen istek ve dileklerin yer aldığı çeşitli uygulamalar olarak dikkat çekmektedir. Tabiatı merkeze alan bu uygulamaların temelinde Eski Türk inanışlarından Yer-Su inanışı yer almaktadır. Anadolu’da “saya gezme, yağmur duası, koç katımı” gibi hayvancılığın ve mevsim değişikliği ile meteorolojik olayların temelinde oluşturulan takvimsel uygulamalarda hem yaşam şeklinin (hayvancılık, konargöçer yaşam şekli) hem de aynı Eski Türk inanışının izlerini sürmek mümkündür. Kırgız halkı; kıştan sağ salım çıkmayı, kışa sağ salım girmeyi, baharı ve yazı sağlıklı ve bolluk, bereket içerisinde yaşamayı bu uygulamalar aracılığıyla dilemektedir. Aslında tüm bu takvimsel uygulamalarda

tabiatın insana sunduklarını insan, çeşitli takvimsel uygulamalarla tabiata kurban ve yemek olarak tekrar sunmaktadır. Konargöçer yaşam, hayvancılık ve tarımsal faaliyetlere dayanan yaşam şekilleri sonucunda Kırgız halkınca oluşturulmuş halk takvimi ve bu takvime bağlı algılanan zamanın belirli dönemlerinde gerçekleştirilen ve tekrarlanan farklı bu takvimsel uygulamaların varlığında da aynı Anadolu'da olduğu gibi özellikle mevsim değişikliklerinin ve meteorolojik olayların etkili olduğu görülmektedir. Halk kültürünün uygulanmasında ve toplum hayatı içerisinde devamlılığında önemli bir yere sahip bu takvimsel uygulamalarda edilen dualar, pişirilen yemekler, dilenen dilekler, kesilen kurbanlar toplum hayatında birlik ve beraberliği sağlayan uygulamalar olarak görülmektedir ve kişiye toplumla birlikte yaşama ve topluma aitlik hissi kazandırdığı anlaşılmaktadır. Günümüzde bu uygulamaların pek çoğu yerleşik hayata geçilmesi sebebiyle unutulmaya başlansa da modern hayatlara uygun şekilde bayram kutlamalarında bazı uygulamalar hâlâ gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Kaynakça

- AKMATALİYEV, Abdıldacan, KIRBAŞAEV Keleş, ÖMÜRBAY UULU, Makelek, ŞARŞENALİEV Ömürbek (2003). *El Adabiyatı Seriyasının 29-Tomu Kaada-Salttar Ak Batalar*, Bişkek.
- AKMATOV, Kıyalbek, ŞADIYEVA Erkeayım (2016). *Kırgız Tili Boyunça Cat Cazuulat 5-11 Klass*, Bişkek.
- ALAGUŞOV, B. (1993). *Eldik Mayramdar*, Bişkek: Bişkek Adabiyat.
- ALPASLAN, AYTEKİN (2018). *Halkbilimi Bağlamında Türk Halk Takvimlerinin Yapısı, İşlevi ve İlgili Halk Bilgisi Ürünleri*, Türk Halkbilimi Bölümü Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- AYNAKULOVA, Gülsina (2007). “Gregoryen Kıpçaklar ve On İki Hayvanlı Türk Takvimi”, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı 74, s. 21-28.
- DAŞMAN, Ali (2005). *Mezgildik Maanini Tıyunduruucu Til Karacattarının Kırgız Cana Türk Tilinde İliktenişi*, Kırgız Tili Cana Adabiyatı 9.K. Tıstanov Atındağı Isıkköl Mamlektetik Universitetinin İlimiy Praktikalık Basılması.
- DENİZ, Taşkın, DİKER, Oğuz, ÇETİNKAYA, Adnan (2017). Somut Olmayan Kültür Ögesi Olarak Yerel İklim Bilgisi ve Halk Takvimi: Safranbolu'da (Karabük) Bir Saha Araştırması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Yıl 22, Sayı 138, s. 205-226.
- KARATAEV, Olcobay, ERALİEV Salaydin (2005). *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*, Bişkek: Biyiktik.
- GÜNAY, Ünver (2006). “Türk Dünyasında Kronolojik Sistemler”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 20, s. 239-272.
- <http://www.arem.gov.tr/TR-134573/halk-takvimi.html> (Erişim tarihi: 08.01.2023)

- ISAKOV, Baktybek (2012). “Kırgız Konargöçerleri Arasında Geleneksel Takvim Anlayışı”, *Gazi Türkiyat*, Cilt 6, Sayı 11, s. 201-210.
- İSAKOV, Abdrasul (2013). “Kırgızlarda ve Moğollarda On İki Hayvanlı Takvim (VI-VX. Yüzyıllar Arası)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 6, s. 161-172.
- ŞABDANALİEV, Negizbek (2018). *Kırgızdardın Diniy Tüşünükörünün Önügüşün İzildöödö Taştığı Cazma Estelikterdin Ordu*, Global Centre for Pluralism.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

